

Йылдыз Хюсейн

д-р филол. наук, преподаватель

Университет Орду

г. Орду, Турецкая Республика

О ЛОЖНЫХ ЭКВИВАЛЕНТНЫХ СЛОВАХ (НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО И ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)

***Аннотация:** в турецком и азербайджанском языках ложные эквивалентные слова были предметом многих исследований: Ресулов (1995), Токатлы (2004), Челик (2005), Абид (2006), Пелилиоглу (2006), Эртуг (2007), Ресулов (2007), Алтайлы (2009), Султанзаде (2009, 2010), Мусаоглу (2010), Адыгюзел (2012), Дирекчи-Гюлмез (2012), Юмушак (2013), Даг (2014), Барыш (2016), Шахин (2016), Дура (2017), Дженгиз (2017), Токат (2017). Одной из общих черт этих работ является то, что там использованы аналогичные данные, а другая основа на словаре. В данном исследовании рассмотрен и проанализирован краткий каталог артефактов вышеупомянутых работ.*

***Ключевые слова:** азербайджанский язык, турецкий язык, ложные эквивалентные слова.*

***Özet:** Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki yalancı eş değer kelimeler pek çok çalışmaya konu olmuştur: Resulov 1995, Tokatlı 2004, Çelik 2005, Abid 2006, Perilioğlu 2006, Ertuğ 2007, Resulov 2007, Altaylı 2009, Sultanzade 2009, 2010, Musaoğlu 2010, Adıgüzel 2012, Direkçi-Gülmez 2012, Yumuşak 2013, Dağ 2014, Barış 2016, Şahin 2016, Dura 2017, Cengiz 2017, Tokat 2017. Bu çalışmaların ortak özelliklerinden biri benzer verileri kullanması, bir diğeri ise sözlük temelli olmasıdır. Bu çalışmada yukarıda kısa künyesi verilen eserler incelenerek, veriler üzerinden karşılaştırma, analiz ve değerlendirmeler yapılacaktır.*

***Anahtar kelimeler:** Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Yalancı Eşdeğer Kelimeler*

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, Oğuz grubu lehçeler arasında birbirine hem coğrafi hem de dilbilimsel bakımdan birbirine yakın olan iki akraba

lehçedir. İki lehçe arasındaki akrabalık ilişkisi, çoğu zaman sözlük yardımı dahi olmadan iletişim kurmayı sağlasa da bazen, bazı kelimelerin farklı semantik gelişimler sonucu farklılaşması sebebiyle, yanlış ve farklı anlamayı gündeme getirebilmektedir. Lehçeler arası iletişimi güçleştiren bu tür durumlardan biri de yalancı eş değer (*false friends*) kelimeler meselesidir. (Terim hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Resulov 1995, Çelik 2005, Perilioğlu 2006, Ertuğ 2007, Sultanzade 2009, Yıldız 2009, Cengiz 2017, Ersoy 2012).

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki yalancı eş değer kelimeler pek çok çalışmaya konu olmuştur: Resulov 1995, Tokatlı 2004, Çelik 2005, Abid 2006, Perilioğlu 2006, Ertuğ 2007, Resulov 2007, Altaylı-Altaylı 2009, Sultanzade 2009, 2010, Musaoğlu 2010, Adıgüzel 2012, Direkçi-Gülmez 2012, Yumuşak 2013, Dağ 2014, Barış 2016, Şahin 2016, Dura 2017, Cengiz 2017, Tokat 2017. Bu çalışmaların ortak özellikleri arasında benzer verileri kullanmasının yanında, sözlük temelli olmaları da sayılabilir. Bu çalışmada yukarıda (bu paragrafın başında) kısa künyesi verilen eserler incelenerek, çalışmalarda sunulan veriler üzerinden genel bir karşılaştırma ve analiz ile kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

Adı geçen çalışmaların genel bir analizi yapılacak olursa Resulov 1995, Tokatlı 2004, Perilioğlu 2006, Sultanzade 2010, Adıgüzel 2012, Direkçi-Gülmez 2012 ve Tokat 2017'nin makale; Çelik 2005, Abid 2006, Ertuğ 2007, Yumuşak 2013, Dağ 2014, Barış 2016, Şahin 2016, Dura 2017 ve Cengiz 2017'nin yüksek lisans tezi; Resulov 2010 ve Musaoğlu 2010'un kitapta bölüm, Sultanzade 2009'un ise kitap çalışması olarak neşredildiği görülmektedir.

Yalancı eş değer kelimeler; Resulov 1995'te *eş adlı* (homonim, sesteş) kelimeler; yazılış ve söylenişleri ile beraber kökenleri de aynı olan, fakat değişik anlamlarda kullanılan kelimeler ve yazılış, söyleniş ve köken bakımından aynı olup, anlamlarından biri veya birkaçı her iki lehçede örtüşen, fakat bu lehçelerden birinde ötekinden farklı anlam ve üslûplarda da kullanılan kelimeler olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

Tokatlı 2004'te eş seslilik olarak ele alınan konu üç grupta değerlendirilmiştir:

1. Ses değişmelerinin (*sound change*) yol açtığı eş seslilik: Az. *aşçı* «ham deriyi işleyen usta» < *aşı* «deri» + {+cI} // Ttü. *aşçı* «yemek yapan» < *aş* «yemek» + {+cI};

2. Çok anlamlılığın (*polysemy*) yol açtığı eş seslilik: Az. *çapar* «ulak, posta, tatar; atlı muhafız» // T.T. *çapar* «postacı, ulak; (hayvan ve bitki için) benekli, alacalı; derisi, kılları ve gözleri boya maddesi yokluğundan renksiz olan (insan veya hayvan); çiçek bozuğu yüz»;

3. Alıntı kelimelerin (*borrowing*) yol açtığı eş seslilik: Az. *densiz* «tanesi olmayan veya az olan» < Fa. *dâne* «tane» // Ttü. *densiz* «yakışksız ve saygısızca davranan» < Etü. *teñ* «eşit».

Sultanzade 2009'da Azerbaycanlı yazar Bahtiyar Vahapzade'nin eserlerini Türkiye Türkçesine aktaran iki çalışma örnekleminde yalancı eş değerler konusu ele alınırken; Adıgüzel 2012'de «yalancı eş değer» ifadesi kullanılmasa da Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki aktarma problemleri arasında Resulov 2007'ye atıfla konuya temas edilerek *ata*, *baba*, *bekâr*, *subay*, *işleme* ve *külek* örnekleri verilir ve örneklerin çoğaltılabileceği ifade edilmektedir.

Direkçi-Gülmez 2012'de Güney Azerbaycan Türkçesinin sözvarlığı konu edilerek, Türkiye Türkçesi ile arasındaki 172 yalancı eş değer kelime tespit edilmiştir. Bunların tam yalancı eş değer [157] ve kısmi yalancı eş değer [15] kelimeler şeklinde iki grupta ele alındığı makalede, 50 kelimenin Eski Uygur Türkçesi, Derleme ve Tarama sözlüklerindeki anlamlarla örtüşmesinden hareketle Güney Azerbaycan Türkçesinin, Türkiye Türkçesine göre Eski Türkçeye daha yakın durduğu iddia edilmiştir.

Tokat 2017'de XVI. yüzyılda Neşâtî tarafından Azerbaycan sahasında Türkçeye çevrilen *Tezkire-i Şeyh Safî* metni esasında Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında 12 tam yalancı eş değer, 5 kısmi yalancı eş değer olmak üzere toplam 17 yalancı eş değer kelime tespit edilmiştir. İki kelimenin yalancı eş değer olup olmadığı konusunda ise kararsız kalınmıştır.

Abid 2006 ve Ertuğ 2007 fiiller üzerinden yalancı eş değer konusunu işleyen tez çalışmalarıdır. Ertuğ 2007'nin Abid 2006'dan bir farkı Oğuz grubu Türk lehçelerini karşılaştırmalı olarak işlemesidir. Perilioğlu 2006'da Türkiye Türkçesi ile Azeri

Türkçesindeki 639 ortak kelimedeki görülen anlam değişiklikleri üzerinde durulurken; Barış 2016'da yalancı eş değer kategorisinde 105 kelime değerlendirilmiştir.

Yumuşak 2013, Şahin 2016 ve Dura 2017 Azerbaycan Türkçesindeki masalların Türkiye Türkçesine aktarılmasında karşılaşılan sorunlar üzerine yapılmış tezler olup; sırasıyla 3.20 (s. 432–439), 1.1.4.4 (s. 54–59) ve 1.1.3.4 (s. 31–35) bölümlerinde az sayıda yalancı eş değer kelime örneğine değinmişlerdir.

Dağ 2014'te Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerindeki Batı kökenli *paronimlerdeki* anlam değişimleri ele alınmaktadır.

Çelik 2005 ve Cengiz 2017 ise konuyu daha çok örnekle ele alan çalışmalardır, ancak her iki çalışmada da uzun listeler verilmesine rağmen detaylı analizler yapılmamıştır. Cengiz 2017'de Çelik 2005'ten farklı olarak Oğuz grubu Türk lehçelerinin söz varlığı da karşılaştırmalı olarak işlenmiştir.

Resulov 2007'de 80 sayfalık (s. 203–282), Musaoğlu 2010'da ise 18 sayfalık iki bölüm yalancı eş değer kelime listelerine ayrılmıştır. Resulov 1995'te verilen sınıflandırma Resulov 2007'de de tekrar etmiş, ancak seksen sayfalık liste bu sınıflandırmaya göre değil, alfabetik olarak sunulmuştur. Musaoğlu 2010'da 18 sayfalık liste alfabetik olarak sunulmuş, her verinin yanına 0.1.1.1., 0.3.2.1., 0.2.2.2. gibi ait olduğu grubu belirten sayılar konulmuştur. Musaoğlu 2010'da yalancı eş değer kelimelere dair sistem ise biraz daha farklı ele alınmış olup, şu tabloyla daha net gösterilebilir:

Tablo 1

Musaoğlu'nun Yalancı Eşdeğer Kelimleri Sınıflandırma Sistemi

I. Aynı Anlam Alanlarına Sahip Olan Ortak Sözcükler	
i. Sözcüksel Çokanlamlılık Modeli: 0.1.	
A. Türkiye Türkçesi Örneği: 0.1.1.	
B. Azerbaycan Türkçesi Örneği: 0.1.2.	
ii. Sözcüksel Eşseslilik Modeli: 0.2.	
A. Türkiye Türkçesi Örneği: 0.2.1.	
B. Azerbaycan Türkçesi Örneği: 0.2.2.	
II. Aynı Anlam Alanlarına Sahip Olmayan Ortak Sözcükler	
A. Türkiye Türkçesi Örneği: 0.3.1.	

B. Azərbaycan Türkçesi Örneği: 0.3.2.

Sultanzade 2009 yılında kitap çalışması olarak neşredilmiştir. Sultanzade 2009'da eş sesli (*homonym*) ve eş köklü (*paronym*) kelimelerin oluşma sebepleri aşağıdaki şekilde sıralanmış ve örnek veriler bu tasnife göre gruplandırılmıştır:

- ses değişikliği
- anlamsal değişiklikler (anlam daralması, genişlemesi, iyileşmesi ve kötüleşmesi, ters yönde anlam kayması, anlam geçişi)
- alıntı ve yerli kelimelerin tesadüfi benzerliği
- farklı alıntı kelimelerin tesadüfi benzerliği
- aynı kelimenin farklı anlamlarının alıntılanması
- aynı kelimenin farklı fonetik biçimlerle alıntılanması
- birleşik saydam kelimeler (*compound transparent words*)
- türetimde son ekin işlevsel farklılığı

Bu bildiriye konu edilen 19 çalışma; veri sayıları, cümle örnekleri ve sınıflandırma biçimleri bakımından analiz edildiğinde Tablo 2'deki verilere ulaşılmaktadır. Çalışmalar incelendiğinde görülmektedir ki, verilerin çoğu sözlük esaslı taramalara dayanmaktadır. Bu durum, veri sayısını artırsa da, yalancı eş değer tespiti konusunda ilerdeki çalışmalarda ayrıntılı olarak ele alacağımız bazı çelişkilere sebep olabilmektedir.

Tablo 2

*Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Kelimeler
Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi*

Resulov 1995	Tokatlı 2004	Çelik 2005	Abid 2006	Ertuğ 2007	Resulov 2007	Sultanzade 2009	Musaoğlu 2010	Sultanzade 2010	Adıgüzel 2012	Direkçi-Gülmez 2012	Yumuşak 2013	Dağ 2014	Şahin 2016	Dura 2017	Cengiz 2017	Tokat 2017	Perilioğlu 2006	Barış 2016	Altaylı-Altaylı 2009
--------------	--------------	------------	-----------	------------	--------------	-----------------	---------------	-----------------	---------------	---------------------	--------------	----------	------------	-----------	-------------	------------	-----------------	------------	----------------------

Veri	30	64	780	44	120	?	?	144	16	6	172	12	103	12	10	2187	17	639	105	?
C	-	-	/	+	/	/	/	/	/	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-
S1	C	F	C	-	A	C	-	M	P	-	A	A	-	B	A	I	A	-	-	-
S2	D	G	D	-	B	D	-	N	R	-	B	B	-	A	B	J	B	-	-	-
S3	E	H	E	-	-	E	-	-	S	-	-	-	-	-	-	K	L	-	-	-
S4	-	-	-	-	-	-	-	-	T	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

V: Veri sayısı, C: Cümle örneği, S: Sınıflar

A) Tam yalancı eş değer kelimeler, B) Kısmi (yarım) yalancı eş değer kelimeler, C) Yazılış ve söylenişleri aynı, anlam ve kökenleri farklı, eş adlılık, D) Yazılış, söyleniş ve kökenleri aynı, anlamları farklı, E) Yazılış, söyleniş ve kökenleri aynı, anlamlarından biri veya birkaçı örtüşmekte, F) Ses değişmelerinin yol açtığı eş seslilik → C, G) Çok anlamlılığın yol açtığı eş seslilik → E, H) Alıntı kelimelerin yol açtığı eş seslilik → C, I) Aynı kaynaktan gelip farklı anlama sahip olan sözler, J) Farklı kaynaktan gelip benzer ses değerine sahip olan sözler, K) Ses değişmesiyle benzer biçimsel özelliğe sahip olup kavram alanı farklı olan sözler, L) Yalancı eş değer olup olmadığı belli olmayan kelimeler, M) Aynı anlam alanlarına sahip olanlar, N) Aynı anlam alanlarına sahip olmayanlar, P) Kelimelerde yalancı eş değerlik, R) Kelime gruplarında yalancı eş değerlik, S) Eklerde yalancı eş değerlik, T) Harflerde yalancı eş değerlik

Список литературы

1. Abid S. Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin Anlam Açısından Çeşitlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. – Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
2. Adıgüzel S. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Aktarma Üzerine Bazı Problemler // Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. – 2012. – №47. – S. 51–56.
3. Barış G. Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığının Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. – Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2016.
4. Cengiz M. Güneybatı Türk Lehçelerinde Yalancı Eş Değerlik. Yüksek Lisans Tezi. – Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
5. Çelik E. Azerbaycan Türkçesinde ile Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değerlik. Yüksek Lisans Tezi. – Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
6. Dağ S. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Batı Kökenli Paronimlerde Anlam Değişmeleri. Yüksek Lisans Tezi. – Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, 2014.

7. Direkci B. Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler / B. Direkci, M. Gülmez // Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. – 2012 – №32. – S. 133–154.
8. Dura F. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarma Sorunları. Yüksek Lisans Tezi. – Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (3. Cilt 227–288 s., 4. Cilt 5–75 s.) – 2017.
9. Ersoy H.Y. Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler. – Ankara: Gazi Kitabevi, 2012.
10. Ertuğ S. Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Eşdeğerlikler. Yüksek Lisans Tezi. – Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
11. Musaoğlu M. Kemal Abdulla'nın Eserleri Türkiye Türkçesinde. – Ankara: Kültür Ajans, 2010.
12. Perilioğlu E. Türkiye Türkçesi ile Azeri Türkçesindeki Ortak Kelimelerde Anlam Değişimleri. Yüksek Lisans Tezi. – Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2006.
13. Resulov A. Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu // Türk Dili. – 1995. – №524. – S. 916–924.
14. Rəsulov Ə. Tərcümə Nəzəriyyəsi Müstəvisində Türkiyə Türkcəsi və Azərbaycan Dili. – Bakı: Nurlan, 2007.
15. Sultanzade V. Turkish – Azerbaijani Dictionary of Interlingual Homonyms and Paronyms. – München: Lincom Europa, 2009.
16. Sultanzade V. Yalancı Eşdeğerlerin Azizliği: Bahtiyar Vahapzade'nin Eserlerinin Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine // Erdem. – 2010. – №57. – S. 165–172.
17. Şahin T. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarma Sorunları – Azerbaycan Masalları Üzerine Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. – Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 3.Cilt, – 2016. – S. 132–226.
18. Tokat F. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerlerin XVI. Yüzyılda Azerbaycan Sahasında Türkçeye Çevrilmiş Bir Metindeki

Örnekleri // Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD). – 2017. – №1/2. – S. 85–99.

19. Tokatlı S. Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesindeki Eş Sesli Kelimeler Üzerine // Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2004. – №16/1. – S. 141–156.

20. Yıldız H. Karay Türkçesinde Yalancı Eş Değer Kelimeler // Gazi Türkiyat. – 2009. – №5. – S. 611–659.

21. Yumuşak S. Azerbaycan Masallarının Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Aktarma Sorunları. Yüksek Lisans Tezi. – Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.